

ДИНАМІКА МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В статті досліджено сутність та сучасний стан трудової міграції в Україні, зокрема динаміку еміграції та імміграції. Визначено структуру трудових мігрантів за гендерною ознакою, за віковими групами, рівнем освіти та сферою зайнятості. Досліджена географічна спрямованість та рівень участі різних регіонів України у трудовій міграції, виявлено причини такого розподілу. Проведено аналіз ситуації на ринку праці та відтворення робочої сили в Україні та світі, динаміки рівня безробіття та розміру заробітної плати. Проаналізовано динаміку грошових переказів з-за кордону. Доведено вплив цих переказів на добробут сімей мігрантів та економіку країни в цілому. Здійснено порівняльний аналіз міграційної політики України із світовою практикою, в т.ч. щодо репатріації трудових мігрантів. Визначено фактори впливу на трудову міграцію та її наслідки. Сформульовано особливості міграції українців до країн ЄС в сучасних соціально-економічних і соціально-політичних умовах.

Ключові слова: трудова міграція; імміграція; еміграція; міграційні процеси; європейська інтеграція.

Постановка проблеми. Особливістю розвитку міграційних процесів сучасного світу є її глобалізація, що проявляється у вільному переливанні соціальних капіталів, матеріальних і трудових ресурсів. Міграційні процеси здійснюють перерозподіл робочої сили між країнами, що впливає на ситуацію на ринках праці кожної з країн, рівень зайнятості, безробіття, розмір заробітної плати, розподіл доходів. Враховуючи несприятливу демографічну ситуацію, старіння населення, збільшення витрат на пенсії, що негативно впливає на бюджети розвинутих країн, вони будуть стимулювати залучення іммігрантів, в т.ч. і з України. В той же час, чисельність українців також зменшується, а соціально-економічні умови змушують шукати роботу за кордоном. Таким чином виникає проблема забезпеченості ринку праці України висококваліфікованими працівниками, що здатні розвивати бізнес і сприяти соціально-економічному зростанню України.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемою міграційних процесів та трудової міграції розглядаються у працях таких вітчизняних науковців як О. В. Астахова, М. М. Вівчарик, Т. О. Гнатюк, Ю. П. Гуменюк, І. П. Майданік, О. А. Малиновська, В. М. Оніщука, М. Ю. Приз, І. В. Ховрах, М. О. Шульги та інших. Не зважаючи на те, що важливі аспекти трудової міграції відображені у працях зазначених вчених, окремі важливі проблеми, зокрема мігра-

ційні процеси в Україні в умовах європейської інтеграції, ще достатньою мірою не дістали теоретичного та практичного вирішення.

Виклад основного матеріалу. Політична та економічна нестабільність, що характерні для сучасної України, сприятимуть формуванню міграційних потоків в Україні, що зумовлює актуальність теми дослідження. Визначення основних факторів впливу на міграційні процеси в Україні в сучасних умовах дасть змогу проаналізувати заходи щодо покращення міграційної ситуації. Зокрема, ситуація на внутрішньому і зовнішньому ринках праці України потребує врахування зміни політичної ситуації в країні. Необхідно також визначити фактори впливу на рівень міграції в Україні в сучасних політико-економічних умовах, встановити причинно-наслідкові зв'язки.

Метою даної статті є вивчення динаміки міграційних процесів в Україні.

За даними Державної служби статистики України кількість емігрантів на протязі досліджуваного періоду поступово збільшується від 51 991 осіб у 2012 році до 76 264 особи у 2014 році. На фоні загальної тенденції до зростання, в період фінансово-економічної кризи 2008-2009 років спостерігається спад кількості іммігрантів. Різке зростання спостерігається у 2012 році до 76 361 особи. Зміни кількості емігрантів та іммігрантів України представлена на рис. 1.

Міграційний рух населення в Україні

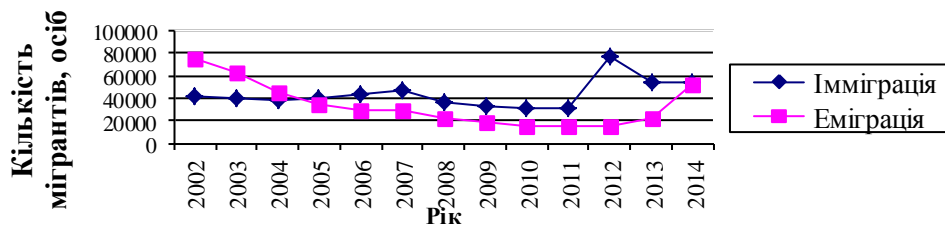

Рис. 1. Динаміка міграційних процесів в Україні в 2002-2014 роках [10]

Проте слід розрізняти поняття міграції та трудової міграції. Суть терміна «трудова міграція» визначають як переміщення особи з метою тимчасового працевлаштування, що супроводжується перетинанням державного кордону (зовнішня трудова міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць України (внутрішня трудова міграція) [6, с. 474-475]. Відповідно до Європейської конвенції про правовий статус трудових мігрантів, термін «трудова міграція» означає громадянина Договірної Сторони, якому інша Договірна Сторона дозволила перебувати на її території для здійснення оплачуваної роботи [3, с. 98]. Тобто обов'язковою умовою трудової міграції є працевлаштування. Міграція ж є більш загальним поняттям і крім отримання роботи може мати і інші цілі (об'єднання родин, туризм, відвідування родичів, навчання тощо).

На початку 1990-х рр. трудова міграція розгорталася у формі масових поїздок до сусідніх країн з дешевими товарами вітчизняного виробництва з метою придбання предметів широкого вжитку. Свого піку виїзд на роботу за кордон досяг на межі тисячоліть. У наступні роки, що відзначалися певним поживленням економіки України, виїзд на заробітки чисельно стабілізувався і почав поступово зменшуватися.

Обстеження трудової міграції, проведеного у 2012 р. виявило 1,2 млн. осіб, або 3,4 % населення у віці 15-70 років, які працювали або шукали роботу за кордоном. Серед населення працездатного віку частка трудових мігрантів у цьому періоді складала 4,1 % (в 2008 році – 5,1 %). Серед загальної кількості трудових мігрантів майже половину (48,5 %) склали короткострокові трудові мігранти, понад третину – особи, що повернулися до України і лише кожний сьомий трудовий мігрант працював за кордоном 12 місяців та більше [7].

Гендерний розподіл українських трудових мігрантів наступний: чоловіки – 66 % та жінки – 34 %. Кількість сільських жителів перевищує тих, хто приїхав із міста (відповідно 54 % проти 46 %). За віковими групами трудові мігранти розподіляються таким чином. Близько чверті – мігранти віком 40–49 років, п'яту частину становлять мігранти віком 30–34 роки, по 15 % припадає на групи віком 25–29, 35–39 та 50–59 років. Таким чином середній вік становить 37 років. 65 % трудових мігрантів мають повну загальну середню освіту, 30 % вищу освіту (проте половина з них лише базову або неповну вищу освіту) [7].

Найпопулярніші сфери працевлаштування українських трудових мігрантів представлені на рис. 2.

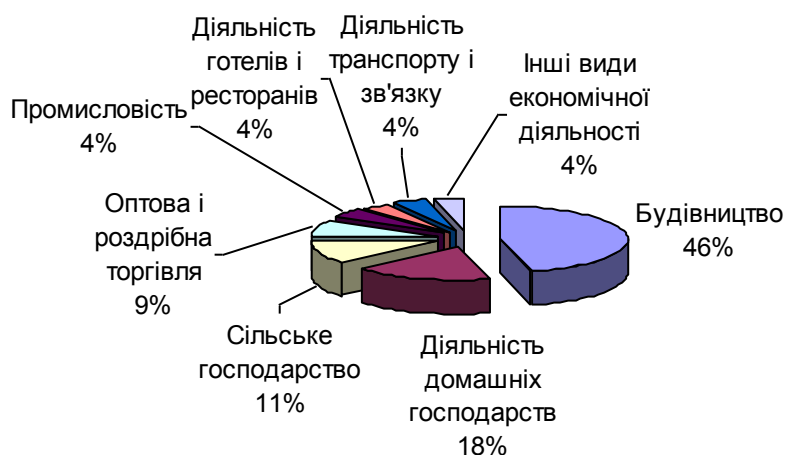

Рис. 2. Основні сфери зайнятості працівників-мігрантів у 2010 – 2014 роках [7].

Потоки трудових мігрантів спрямовані в основному до сусідніх країн – Російська федерація (43 %), Польща (14 %), Чеська республіка (13 %), та до країн з привабливішими умовами – Італія (13 %), Іспанія (5 %), Німеччина (2 %) (рис. 3). Причому до Росії та Чеської республіки виїждять

в основному чоловіки, де вони працюють на будівництві, тоді як серед мігруючих до Італії та Угорщини переважають жінки, де вони працюють відповідно в якості домашньої прислуги та у сільському господарстві.

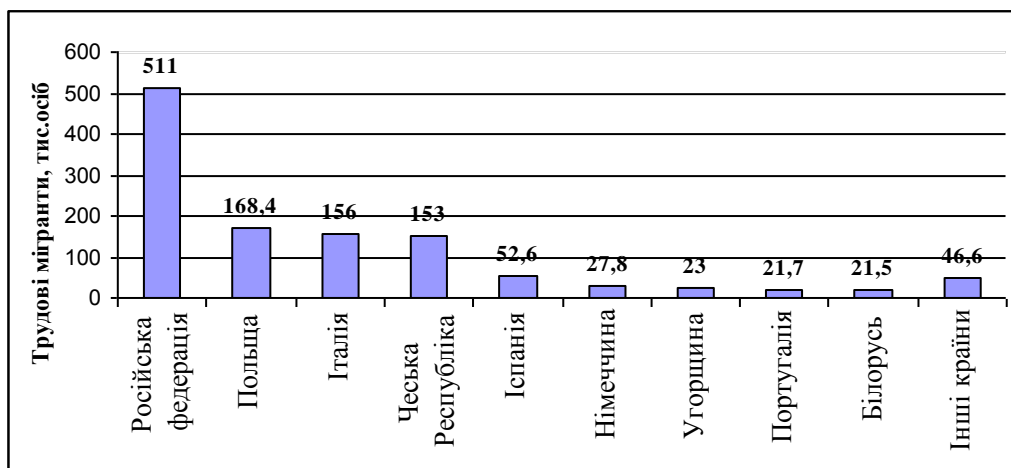

Рис. 3. Трудові мігранти за країнами перебування, 2010 – 2014 рр. [7]

Рівень участі населення різних регіонів у трудовій міграції та географічна спрямованість також є різними. Найвищою інтенсивність міграції є у західних областях, найнижчою у центральних. На сході рівень участі визначається як низький. Такий розподіл пов'язаний із близькістю регіону до державних кордонів чи столиці (як альтернативи міграції) України, історичні зв'язки. Лідером за кількістю трудових мігрантів є Закарпатська область. Найбільша країна-реципієнт закарпатців – Чеська Республіка. Жителі Чернівецької області працюють переважно в країнах Євросоюзу; Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської обирають Польщу, Росію та Італію; Рівненської та Волинської – сусідню Білорусію та Польщу. Російська федерація є основною країною призначення для вихідців східних, центральних, північних, і південних областей.

Визначимо основні фактори впливу на міграційні процеси в Україні та світі. В першу чергу, обсяг трудової міграції залежить від демографічної ситуації в країні, а саме від забезпеченості ринку праці населенням працездатного віку. Незважаючи на те, що з 2001 року коефіцієнт народжуваності в

Україні поступово зростає, він не забезпечує простого відтворення населення, що підкріплюється і високим рівнем смертності українців. За даними Держстату у 2014 році загальна чисельність населення становила 45,5 млн. осіб, із них 22 млн. осіб (48 %) – економічно активне населення у віці 15-70 років і лише 45 % були працевлаштованими [7]. Більше половини зайнятого населення – це особи у віці старше 40 років, що свідчить про старіння робочої сили. Несприятлива демографічна ситуація в Україні не сприятиме зменшенню еміграції, а навпаки збільшенню імміграції. Ситуація в світі, зокрема в промислово розвинених країнах є наступною: в результаті скорочення народжуваності та старіння населення утворюються диспропорції на ринках праці і вони відчувають потребу в залученні іноземної робочої сили. Це сприяє збільшенню кількості трудових мігрантів з України.

Другим фактором є ситуація на ринку праці, зокрема рівень безробіття та кількість наявних робочих місць. Динаміка рівня безробіття протягом 2000-2014 рр. зображена на рис. 4.

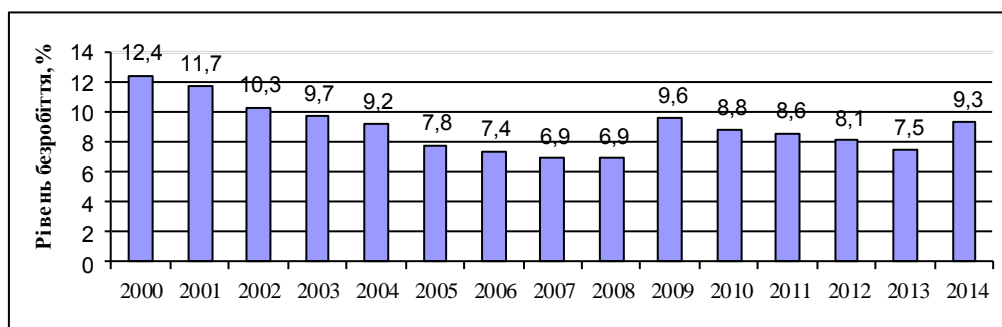

Рис. 4. Динаміка рівня безробіття в Україні за методологією МОП серед осіб працездатного віку в 2000-2014 рр. [10]

На обліку у Державній службі зайнятості протягом 2014 року перебувало 512,2 тис. незайнятих громадян. На 1 вакансію претендувало 15 осіб. Із загальної кількості безробітних 42 % складала молодь у віці до 35 років. Проте, на думку вітчизняних аналітиків, сьогодення інформація,

що надається Державною службою статистики, занижує фактичний рівень безробіття приблизно в 5 разів. Причиною цього є наявність багатоваріантного прихованого безробіття. Воно існує у вигляді «оплачуваного безробіття» – безстрокових відпусток, неповного робочого тижня, скороче-

ного робочого дня тощо, оскільки державі вигідніше виплачувати працівникам мізерну платню, аніж переводити їх у статус безробітних. І, нарешті, воно функціонує у традиційному для порівняльно-розподільної системи вигляді «оплачуваного байдкування», що нерідко є наслідком включення до штатного розпису надлишку вакансій [8, с. 138]. Таким чином, явне і приховане безробіття – це безперечно фактори, що сприяють збільшенню трудової міграції українців за кордон.

Одним із найбільш важливих факторів є розмір заробітної плати. За даними обстеження середньомісячний заробіток одного трудового мігранта становив 930 доларів, що майже втричі більше ніж у середньому на одного штатного працівника, зайнятого в економіці України – 330 доларів (в 2012 р. – 817 доларів а в 2014 р. – 137,48 доларів). Заробіток чоловіків був вищим за заробіток жінок: 996 та 813 доларів відповідно [5].

Заробітки мігрантів, які є як мінімум в три рази вищими, ніж в Україні, мають і позитивні наслідки. По-перше, заробітчани отримують роботу, по-друге, зменшується напруга на вітчизняному ринку праці, і по-третє, вони здійснюють перекази зароблених коштів своїм родичам у економіку України.

Розподіл грошових переказів за країнами характеризується високим ступенем концентрації: понад 70 % переказів здійснювалося із семи країн. Лідером залишилася Росія – до 2,3 млрд. дол. Загалом на країни СНД у 2013 році припадало 40,1 % обсягу грошових переказів із-за кордону. З інших країн світу найбільше переказів надходило з США та Німеччини (відповідно 9,3 та 6,2 % від загального обсягу грошових переказів в Україну). Загалом з країн ЄС надійшло 2,3 млрд. дол. [4, с. 22].

Перекази з Росії обумовлені не стільки трудовою міграцією, скільки тісними сімейними зв'язками населення. Перекази із США та Німеччини, хоча частково і пов'язані з трудовою міграцією, проте частково є наслідком численної етнічної еміграції з України до цих країн (євреї, німці). Однозначно пов'язані з трудовою міграцією перекази з Італії, а також Греції [1, с.43].

Тим не менше, перекази заробітчани покращують умови життя сімей мігрантів, що в свою чергу підвищує краще життя. Негативним залишається той факт, що більшість надісланих коштів витрачається на споживання, і лише у поодиноких

випадках може інвестуватися у розвиток бізнесу. Таким чином, рівень заробітної плати – це чи не найважливіший фактор, який сприяє еміграції українців. Оскільки оплата праці навіть не висококваліфікованих робіт у країнах Європейського Союзу є в рази вищою в порівнянні не тільки з Україною, а й з країнами СНД, можна припустити, що після спрощення візового режиму, кількість емігрантів збільшиться.

В умовах посилення конкуренції за людські ресурси одним із напрямів міграційної політики багатьох країн стає заохочення повернення на батьківщину співвітчизників. На жаль, в Україні, на відміну від багатьох країн, ресурс репатріації співвітчизників задіяний недостатньо. Хоча сприяння їй неодноразово декларувалося як один із пріоритетів міграційної політики, не було закону, який визначав би статус репатріантів, державна допомога при здійсненні репатріації та облаштуванні на батьківщині не надавалася. Таким чином міграційна політика України має бути направленою на залучення іммігрантів (в першу чергу вихідців з України) через співпрацю з діаспорою, здійснення спеціальних заходів, створення спеціального органу виконавчої влади, а також на запобігання еміграційному впливові [8, с. 139].

Досвід європейських країн показує, що до зворотної міграції трудових мігрантів у країну походження призводить покращення її економічного стану, забезпечення прав людини. На сьогоднішній день цей фактор є особливо актуальним для України.

Як складеться політична ситуація в Україні прогнозувати навіть на найближчу перспективу важко. Можна стверджувати лише про наявність політичної нестабільності. В разі нестабілізації ситуації можна очікувати збільшення виїздів за кордон національних меншин з України. Навіть у випадку стабілізації ситуації, враховуючи політичні події, які відбулися в Україні з початку 2014 року, можна прогнозувати зменшення кількості мігруючих до Росії, особливо це стосується мігрантів із західних областей. Як альтернативу мігранти можуть обрати країни Європейського Союзу, крім того цьому сприяє і спрощення візового режиму.

Проаналізувавши все вище зазначене, можна виділити наступні наслідки міграційних процесів (табл. 1).

Таблиця 1

Позитивні та негативні наслідки міграційних процесів

Позитивні наслідки 1	Негативні наслідки 2
Надходження коштів в країну	Втрата найпродуктивнішої частини власної робочої сили (молоді, науковців, фахівців)
Послаблення напруги на ринку праці	Втрата кваліфікації більшістю трудових мігрантів, які працюють не за спеціальністю
Зменшення рівня безробіття	Вкладення державою коштів у підготовку фахівців, які реалізують свої здібності і створюють додаткову вартість за кордоном
Покращення добробуту сімей мігрантів	Нелегальна трудова міграція не здійснює відрахувань до пенсійного та соціального фондів

Можливість реалізувати свої здібності	Отримання мігрантами громадянства країни міграції, що погіршує демографічну ситуацію
	Повернення трудових мігрантів пенсійного віку
	Розпад сімей, проблема соціального «сирітства»
	Ризик потрапляння в ситуацію торгівлі людьми (сексуальна експлуатація за кордоном, трудове рабство)

Висновки. Таким чином, доведено, що основними факторами впливу на рівень трудової міграції українців за кордон в умовах європейської інтеграції в сучасній політико-економічній ситуації є демографічна ситуація, рівень безробіття, розмір заробітної плати, міграційна політика, а також політична ситуація в Україні та світі. Кожен із цих факторів впливає на динаміку кількості трудових мігрантів. Так, зокрема, скорочення та старіння населення в країнах ЄС, наявність прихованого безробіття в Україні, проблеми працевлаштування молоді після здобуття освіти, перевищення розміру заробітної плати в 3-5 раз в країнах ЄС в порівнянні з Україною, і найвищими рівнями заробітної плати серед усіх країн-реципієнтів українських мігрантів, відсутність конкретних заходів в Україні спрямованих на репатріацію українців і натомість наявність таких заходів в іноземних країнах, політична нестабільність в Україні – все це фактори, які сприяють збільшенню кількості мігрантів до країн ЄС. Підписання Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу також сприятиме збільшенню кількості трудових мігрантів, зокрема

за рахунок спрощення візового режиму, а також сприяння мобільності населення.

Отже, на даний момент найбільший вплив на подальшу динаміку міграційних процесів, матиме такий фактор як політична ситуація в країні. Міграційна політика високо розвинених країн Євросоюзу спрямована на залучення іммігрантів, в т.ч. і українців, що сприяє збільшенню міграції. Проте, всі заходи іноземних країн не матимуть значення для українського емігранта, якщо як альтернативу він матиме перспективи на Батьківщині. Якщо після стабілізації політичної ситуації в Україні, економіка країни розвиватиметься таким чином, що український мігрант матиме можливість отримати гідну заробітну плату, щоб забезпечити нормальні умови життя для своєї родини, соціальні гарантії, сприятливі умови для ведення бізнесу, у нього не буде потреби шукати низько кваліфіковану роботу чи роботу з високим рівнем травматизму за кордоном. Особливо перспективним, у цьому напрямку є, розробка заходів, для повернення на батьківщину молоді, яка навчається за кордоном, і може використовувати отриманий світовий досвід для ведення бізнесу в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білокудря А. В. Проблеми зайнятості та відтворення робочої сили в Україні / А. В. Білокудря // Управління розвитком. – 2013. – №14 (154). – С. 42-45.
2. Демографічні тенденції в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://rb.com.ua/rus/marketing/tendency/8227>.
3. Звіт щодо методології організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи – Будапешт, 2013.– С. 98.
4. Гнатюк Т. О. Добровільна зворотна міграція: досвід країн ЄС та перспективи України / Т. О. Гнатюк // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер: Політологія. – 2011. – Т. 175, Вип.163. – С. 22-25.
5. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів [Електронний ресурс] : ратифікована з застереженням Законом № 755-V (755-16) від 16.03.2007 р. – Режим доступу : <http://iom.org.ua/ua/legislation-ukr/migration-related-legislation-ukr/workers-and-members-of-their-families.html>.
6. Капітан В. Трудова міграція як аспект проблеми зайнятості в Україні / В. Капітан // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 32. – С. 474-481.
7. Міграційний профіль України 2013 [Електронний ресурс] / Міграційна служба України. – Режим доступу : http://dmsu.gov.ua/images/files/UKR_Migration_%20Profile_2013.pdf
8. Малиновська О. А. Політика сусідніх країн щодо співвітчизників як інструмент поповнення людських ресурсів: виклики та уроки для України / О. А. Малиновська // Стратегічні пріоритети. – №3(28). – 2013. – С.138-146.
9. Малиновська О. А. Трудові мігранти з України в країнах ЄС та їхні перекази на батьківщину у післякризовий період / О. А. Малиновська, І. П. Майданік // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2012. – Вип. 11. – С.125-143.
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Проект угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevront/doccatalog/document?id=56219>

В. А. Чорная,
Черноморский государственный университет
имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина

ДИНАМИКА МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье исследована сущность и современное состояние трудовой миграции в Украине, в том числе динамику эмиграции и иммиграции. Определена структура трудовых мигрантов по половому признаку, по возрастным группам, уровню образования и сферой занятости. Изучена географическая направленность и уровень участия различных регионов Украины в трудовой миграции, выявлены причины такого распределения. Проведен анализ ситуации на рынке труда и воспроизводства рабочей силы в Украине и мире, динамики уровня безработицы и размера заработной платы. Проанализирована динамика денежных переводов из-за границы. Доказано влияние этих переводов на благосостояние семей мигрантов и экономику страны в целом. Осуществлен сравнительный анализ миграционной политики Украины с мировой практикой, в т.ч. о репатриации трудовых мигрантов. Определены факторы влияния на трудовую миграцию и ее последствия. Сформулированы особенности миграции украинского населения в страны ЕС в современных социально-экономических и социально-политических условиях.

Ключевые слова: трудовая миграция; иммиграция; эмиграция; миграционные процессы; европейская интеграция.

V. O. Chorna,
Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

DYNAMICS OF MIGRATION PROCESSES IN UKRAINE: THE SOCIOLOGICAL ANALYSIS

The article considers the essence and current state of labor migration in Ukraine, the dynamics of emigration and immigration. The structure of migrant workers by gender, age group, level of education and employment were described. The geographic focus and level of participation of different regions of Ukraine in labor migration, revealed the reasons for this distribution were investigated. The article analysed the current situation on the labor market and the reproduction of the labor force in Ukraine and abroad, the dynamics of unemployment and wage rates. The article analysed dynamics of remittances from abroad. The influence of remittances on the welfare of families and the economy was investigated. The article considers the comparative analysis of migration policy in Ukraine with international practice, including on repatriation of migrant workers. The measures for improving migration policy in Ukraine were proposed. The features Ukrainian migration to the EU were disclosed in the current socio-economic and socio-political conditions.

Keywords: labor migration; immigration; emigration; migration process; European integration.

Рецензенти: *Гавеля В. Л., д. філос. н., професор;*
Марущак О. В., к. філос. н.

© Чорна В. О., 2015

Дата надходження статті до редколегії 16.03.2015